

М. В. Саннікова,
аспірант Науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
(м. Харків)

УДК 340.114

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЙ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

Досліджуються умови проголошення та зміст декларацій про державний суверенітет не лише постсоціалістичних держав, а й Декларації незалежності США та Держави Ізраїль. Особлива увага приділяється Декларації про державний суверенітет України як передумові розвитку української державності. Так, досліджуються її положення, наводяться нормативно-правові акти, які прийняті на їх основі, робиться висновок про їх значення. Особлива увага приділяється науковій дискусії щодо чинності положень Декларації про державний суверенітет України

Ключові слова: Декларація про державний суверенітет України, Декларація про державний суверенітет Республіки Білорусь, Декларація про державний суверенітет РРФСР, Декларація незалежності США, Декларація незалежності Держави Ізраїль

Досліджуючи історію виникнення та розвитку сучасних держав, очевидним є те, що кожна з них пройшла свій особливий шлях до розбудови державності: одні утворювалися шляхом об'єднання, другі — розпаду більш великих, треті виборювали своє право на незалежність, будучи у статусі колонії тощо. Проте, з точки зору права, юридичні передумови розбудови державності (у вигляді тих чи інших нормативно-правових актів) досить схожі. В історії державотворення досить часто використовувався такий акт, як декларація, який посідає особливе місце серед джерел права та заслуговує детального вивчення. Так, теоретико-методологічну базу цього дослідження становлять роботи С. В. Бошно, І. Ю. Богдановської, Т. В. Гурова, В. Бернхема, Ж.-Л. Бержеля, Р. Кроса, Д. Рене, А. М. Колодія, Л. А. Луць, О. Г. Мурашина, П. М. Рабіновича, В. М. Селіванова, Р. Б. Тополевського, В. Л. Федоренка, Ю. С. Шемшученка та ін. На особливу увагу заслуговують роботи С. Л. Зівса, Н. М. Пархоменко, М. М. Марченка та інших. Разом з тим, не дивлячись на фундаментальне значення декларації та значну кількість наукових праць, які певною мірою стосуються цього джерела права, вона є недостатньо вивченою з точки зору її юридичної сутності та значення в механізмі правового регулювання. Це певною мірою є зрозумілим, оскільки наукові дослідження здебільшого стосуються конкретних декларацій, вивчення сутності декларацій в цілому як фундаментальних юридичних актів, які є правовою базою державотворчих процесів, з'ясування їх значення та проблем визначення їх місця в процесі правового регулювання суспільних відносин.

Аналіз декларацій, у яких проголошувалася незалежність різних держав, свідчить про певні тенденції. Так, схожою є структура і порядок викладу статей у деклараціях постсоціалістичних держав. Це зрозуміло, адже умови такого проголошення були дуже схожими, ці держави досить тривалий період розвивалися як цілісна правова система і т. д.

У державах англо-саксонської системи права акти, що стали основою розбудови державності, мають свої особливості у структурі, змісті тощо. Це обумовлено перш за все правовими традиціями і, звичайно, історичними умовами їх прийняття.

Цікавою є структура Декларації незалежності США. Так, виклад її положень можна охарактеризувати як, так би мовити, мотивувальний. Мова йде про те, що проголошення незалежності — вимушений крок, відповідь на політику короля Великобританії, яка призводить до постійного погіршення становища штатів. Документ наводить детальний перелік таких діянь, характеризує їх незаконність як з точки зору права, так і з точки зору моралі і релігії. І лише в останньому абзаці резолютивно проголошується незалежність Сполучених штатів як єдино можливий вихід [1, с. 104]. Цікаво, що схожою є аргументація Богдана Хмельницького щодо необхідності розбудови козацької держави [2].

Декларація незалежності США на сьогодні визнається чинною і виступає джерелом американського права і законодавства. Її оригінал вважається в США державним надбанням і зберігається в Національному архіві в м. Вашингтон у контейнері з куленепробивного скла, що заповнений інертним газом. У день декларації виставляється на всезагальний огляд в залі архіву, а на ніч контейнер опускається у захищене підвальне приміщення. День незалежності (4 липня) вважається днем народження Сполучених Штатів як вільної і незалежної держави. Більшість американців називають це свято просто за його датою — “Четверте липня”.

Схожим чином викладено положення у Декларації незалежності Держави Ізраїль, проголошеної 14 травня 1948 р. (5 Іяра 5708 року за єврейським календарем) у м. Тель-Авів. Більшість її статей присвячена героїчній боротьбі сіоністського руху за створення правоохоронного сховку для єврейського народу — Єврейської держави в Ерец-Ізраїль [3].

Не менш важливу роль у здобутті незалежності і розбудові державності зіграли декларації колишніх союзних республік. Так, Декларація про державний суверенітет Республіки Білорусь передумовами проголошення повного державного суверенітету визначає вираження волі народу Республіки; усвідомлення відповідальності за долю білоруської нації; свідчення поваги до суверенних прав усіх народів Союзу РСР і світу; бачення Республіки повноправним і незалежним членом світового співтовариства, а також вчинення цих дій відповідно до принципів Загальної декларації прав людини та інших загальноновизнаних міжнародно-правових актів.

Цікавою для дослідження є ст. 3 цієї Декларації, яка проголошує, що державний суверенітет Білорусі утверджується заради найвищої мети — вільного розвитку і благополуччя, гідних життя кожного громадянина республіки на основі забезпечення прав особистості відповідно до Конституції Республіки Білорусь та її міжнародних зобов'язань.

Загалом же Декларація про державний суверенітет Республіки Білорусь складається з преамбули і 12 статей, у яких визначено засади суверенітету, громадянства, власності народу республіки та її правового режиму, функціонування фінансово-кредитної системи, адміністративно-територіального устрою, верховенства Конституції і законів, екологічної безпеки та охорони природи, культурного і духовного розвитку, функціонування Збройних сил, міжнародних відносин.

Також важливим і цікавим з точки зору правової науки, є ст. 12 “Положення цієї Декларації реалізуються Верховною Радою Республіки Білорусь шляхом прийняття нової Конституції (Основного закону) Республіки Білорусь, законів Республіки Білорусь”. Таким чином, цей важливий документ посів своє почесне місце в системі законодавства і визнаний джерелом права.

У Російській Федерації День Росії (раніше він мав назву День незалежності Росії) викликав певну плутанину як серед науковців, так і серед пересічних

громадян. Тому в 1994 р. президент РФ Б. Єльцин своїм указом надав 12 червня державного значення — День прийняття Декларації про державний суверенітет Росії. Сам цей акт був підписаний на чотири роки раніше на Першому з'їзді народних депутатів РРФСР. Пізніше цей день називали Днем незалежності. Соцопитування, що проводилися й цей час, показали повну відсутність розуміння у росіян суті цього свята. Тому в своєму виступі 1998 р. Б. Єльцин зробив спробу раз і на завжди визначити 12 червня як День Росії. Офіційно нову назву свято отримало лише 1 лютого 2002 р., коли в силу вступили положення нового Трудового кодексу [4].

На початку державотворчого шляху в Україні основоположним актом стала Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. Декларація визначила новий статус України: проголошувала її державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

У цілому Декларація про державний суверенітет України виступала важливим політико-правовим документом, де вперше були закладені основоположні принципи, державно-правові ознаки, які характеризували новий статус України як суверенної держави. Водночас у ній визначалась необхідність соціально-економічних перетворень у напрямі створення ринкової економіки, забезпечення прав і свобод людини, економічного і духовного розвитку українського народу, утвердження його суверенітету і самоврядування. Демократизм Декларації чітко виявився в акцентуванні необхідності побудови Української незалежної правової держави за принципом поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, визначалась перевага загальнолюдських цінностей над класовими, верховенство Конституції та законів України. У Декларації були сформульовані головні принципи реформування державної влади. Декларація стала розгорнутою програмою розбудови України, її шляху до незалежності, політико-правовою основою нової Конституції України. І, таким чином, вона започаткувала новий конституціоналізм в Україні на сучасному етапі її розвитку.

Особливої уваги заслуговує розділ VI Декларації “Економічна самостійність”. Саме його назва свідчила про новизну передбачуваного в майбутньому економічного розвитку України. За Декларацією Україна мала самостійно визначити свій економічний статус і закріплювати його в законах.

Також фіксувалося положення, відповідно до якого український народ має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України. Декларація підкреслювала, що земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Верховна Рада 3 серпня 1990 р. прийняла Закон України “Про економічну самостійність Української РСР”. У ньому на основі Декларації про державний суверенітет України визначався зміст, мета й основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави, механізм господарювання, регулювання економіки і соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи України [5, с. 660]. У ньому зазначалося, що забезпечення економічної самостійності України є необхідною умовою державного суверенітету.

Метою економічної самостійності України було і залишається забезпечення умов життя народу України, гідних сучасної цивілізації, задоволення його соціальних і культурних запитів; підпорядкування суспільного виробництва

потребам та інтересам людини, створення умов для вільної творчої праці і самоствердження особи тощо.

Водночас економічна самостійність України мала базуватися на таких основних принципах: власність народу республіки на її національне багатство та національний дохід; різноманітність і рівноправність форм власності і роздержавлення економіки; повна господарська самостійність і свобода підприємництва всіх юридичних і фізичних осіб у рамках законів України; самостійність регулювання грошового обігу; захищеність внутрішнього ринку тощо. Навіть на сьогодні не всі ці положення реалізовані. Так, наприклад, досі не створено земельного кадастру, що, в свою чергу, не дає змоги оцінити ресурси держави і створити належним чином організований і дієздатний ринок землі. А наявність останнього є надзвичайно важливою для залучення іноземних інвестицій і ставлення до України з боку міжнародної спільноти взагалі.

Враховуючи трагічні події на Чорнобильській АЕС, у Декларації значна увага приділялася економічній безпеці республіки. В окремому її розділі (сьомому) зазначалося, що Україна самостійно встановлює порядок організації охорони праці на території Республіки та порядок використання природних ресурсів; має свою національну комісію радіаційного захисту населення; має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, що спричиняють загрозу екологічній безпеці; дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління; має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

Положення Декларації з екологічної безпеки були деталізовані і розширені у Законі України “Про економічну самостійність Української РСР” [5, с. 663] (03.08.1990) у ст. 10 “Охорона навколишнього середовища і раціональне природокористування”. У ній фіксуються положення про те, що в межах своєї території Україна самостійно регулює відносини природокористування та охорони навколишнього середовища. Республіканські та місцеві державні органи відповідно до законодавства України повинні були визначити норми екологічної безпеки, ліміти і нормативи природокористування, податки за природні ресурси та санкції за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу, здійснювати, виходячи з екологічних показників, видачу дозволів і накладання заборони на діяльність підприємств, установ та організацій.

Щодо зовнішньої безпеки республіки, то Декларація урочисто проголосила намір України стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не братиме участі у військових блоках і дотримуватиметься трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Чи не найважливіше значення Декларації як такої виявилось у Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. [6, с. 502], оскільки Верховна Рада Української РСР урочисто проголосила незалежність України та створення української держави — України, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет. Тобто простежується зв'язок: метою ухвалення Акту проголошення незалежності була реалізація Декларації про державний суверенітет.

Визначальну роль зіграла Декларація про державний суверенітет і в підготовці Конституції. І хоча необхідність розробки і прийняття нової Конституції України виникла ще у кінці 1980-х років, проте практично це питання постало лише після прийняття Декларації про державний суверенітет України, де зазначалося, що вона мала стати основою для нової Конституції і законів України [7, с. 132].

Деякі вчені період від проголошення державного суверенітету і до прийняття Конституції України поділяють на періоди [18, с. 7]. У контексті нашого дослідження цікавим є перший період: від прийняття Декларації про державний суверенітет до утворення першої Конституційної комісії (липень — жовтень 1990).

У цей час були закладені політико-правові передумови розвитку нової української державності, майбутньої Конституції, а отже, й змісту та характеру цього процесу. Декларація про державний суверенітет України не тільки проголосила суверенітет нашої держави, а й містила низку інших принципових положень конституційного значення. До таких, зокрема, належать положення про народовладдя (народ України є єдиним джерелом державної влади); здійснення влади за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову; громадянство і забезпечення прав і свобод громадян; територіальне верховенство й економічну самостійність держави; пріоритет загальнолюдських цінностей і загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Крім того, у завершальній частині Декларації вперше була вжита сучасна назва держави.

Декларація була визначальною віхою конституційного процесу в Україні. Її основні положення з деякою модифікацією стали елементами майже всіх численних офіційних і альтернативних проектів Основного закону і самої Конституції України [8, с. 4].

Від Декларації про державний суверенітет до Конституції України пройдено складний шлях. Як у ході цього процесу, так і сьогодні чимало народних депутатів і вчених-юристів говорить, що Конституція не відповідає Декларації про державний суверенітет України, у ній навіть немає посилання на декларацію, хоча воно було б доречним. Вони вважають, що головне — це те, що Конституція пронизана основними ідеями і духом Декларації. Деякі ж її положення, на їхню думку, втратили своє положення з плином часу, оскільки Декларація була прийнята тоді, коли Україна становила складову частину колишнього СРСР, і, таким чином, істотні суспільно-політичні зміни внесли свої корективи у конституційне регулювання тих чи інших відносин [8, с. 10].

Разом з тим у тексті самої Декларації нічого не сказано про втрату нею чинності чи то з прийняттям Конституції, чи то по настанні певної дати або якихось суспільних чи політичних явищ, жодним нормативно-правовим актом не було її скасовано. Таким чином, можна говорити про те, що Декларація про державний суверенітет є чинним документом. Виникає питання: чому ж окремі явища політично-правової дійсності не відповідають її положенням? Йдеться насамперед про проголошений Декларацією позаблоковий статус держави (про нього вже згадувалося вище) і сьогоднішню дискусію в суспільстві щодо вступу в НАТО. Проголошені державою орієнтири напряму пов'язані з очікуваннями від її політики у майбутньому. Логічним і правильним було закріплення зовнішнього курсу держави у нормативно-правовому акті вищої юридичної сили — Законі України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” від 1 липня 2010 р. [9, с. 527], яким у ч. 2 ст. 11 “Засади зовнішньої політики” визначено, що до основних засад зовнішньої політики є дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес. Таким чином, Україна дотрималася вектору, заданого Декларацією як такого, що визнаний і підтриманий міжнародною спільнотою, що уявляється правильним і раціональним, оскільки Декларація про державний суверенітет України стала фундаментом для величезної кількості актів законодавства; недотримання її положень є серйозним джерелом колізій у законодавстві, що, в свою чергу, створює проблеми для реалізації права.

Важливим є також положення Декларації про державний суверенітет, яке говорить, що проголошення державного суверенітету є вираженням волі народу України. Характерно, що з 385 депутатів, які зареєструвалися на ранковому засіданні в цей день, “за” проголосувала абсолютна більшість — 355 осіб; “проти” — 4; не взяли участі у голосуванні — 26, однак 18 із них (які з різних причин не

голосували) невдовзі звернулися до Секретаріату сесії і попросили захувати їхні голоси “за”. Характеризуючи атмосферу, що панувала в сесійній залі, та суть події, яка відбулася, депутат О. Коцюба зазначив: “Сьогодні з’єдналися навіть ті, хто мав різні точки зору ... Ми взяли Бастилію мирним, парламентським шляхом” [10, с. 66].

Практично одностайне голосування за текст Декларації було наслідком, як вважають окремі політики, двох обставин: прийняттям двома тижнями раніше подібного документа в Росії і приписом до українського документа щодо використання Декларації як основи Конституції України і нового Союзного договору [11, с. 28]. Недарма “Парадом суверенітетів” пізніше називав декларації республік перший і останній президент СРСР М. Горбачов.

Варто підкреслити, що на момент прийняття Декларація була значною мірою символічним документом, своєрідним знаковим політичним кроком у правильному напрямку, який свідчив, що в перспективі Україна, зробивши наступні кроки, зможе вийти на шлях цивілізованого розвитку. Саме тому на Заході її поява сприймалась надзвичайно обережно, фактично як програма намірів та прагнень. Зокрема у коментарі з цього приводу, викладеному в “Крісчен сайенс монітор” (США) під заголовком “Нова Україна”, зазначалося, що Декларація є важливим законодавчим актом, який відкрив новий етап у житті українського народу, втім, автор акцентував, що “... його справжнє значення розкривається після остаточного визначення відносин між союзними республіками і центром”.

Так, можна констатувати, що попри всі політичні колізії Декларація про державний суверенітет України створила юридичні засади для розгортання державотворчого процесу та реалізації на практиці українською нацією свого невід’ємного права на самовизначення.

По суті, Декларація заклала підвалини правової держави в Україні, стала юридичною базою для реформування та модернізації вітчизняного законодавства і державних структур, на тривалий час визначила вектор суспільного розвитку республіки. Цей юридичний акт був документом на перспективу: з одного боку, він фіксував та регламентував те, що існувало в реаліях, з іншого — він став своєрідною юридичною програмою нашої країни, у якій визначено основні принципи та пріоритетну мету майбутнього розвитку державотворчого процесу. Вона однозначно стала джерелом і передумовою державності України.

Таким чином, аналізуючи декларації, які проголошували суверенітет чи незалежність держав, варто відзначити їх особливе місце в державотворчих процесах. Вони відрізняються за своїм змістом, структурою, формою викладення, порядком та історичними і політико-правовими умовами прийняття. Проте їх можна назвати доленосними в історії кожної держави, адже саме їх положення (хоч і не завжди багаточисельні і детальні) визначали напрямок розвитку суспільства, становили фундамент системи права і законодавства та стали передумовою державності як такої.

Дослідження змісту Декларації про державний суверенітет України, подальшу деталізацію та закріплення проголошених нею положень у інших документах, а також врахування досвіду реалізації таких актів іншими державами дає підстави зробити висновок про чинність цього документа в системі законодавства України та необхідність виконання та дотримання його норм. Фундаментальне правоутворююче значення Декларації про державний суверенітет України та її основоположна роль у формуванні механізму правового регулювання нашої держави визначається тим, що Декларація проголосила державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах; проголосила намір створити демократичне суспільство, забезпечувати права і свободи людини, шанувати права всіх народів, дбати про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, побудову правової держави,

утверджувати суверенітет і самоврядування народу України; визначила шляхи побудови держави, оскільки заклала їх підвалини у своїх нормах; створила фундамент для формування нової цивілізованої системи права та правової системи нової держави і т.д.

Список використаних джерел

1. Сполучені Штати Америки: Конституція і законодавство. [Текст] / під ред. О. А. Жидкова ; пер. О. А. Жидкова. — М. : Прогрес, 1993. — 477 с.
2. Слюсаренко, А. Г. Історія Української Конституції [Текст] / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. — К. : Урожай, 1993. — 187 с.
3. Декларація незалежності Ізраїля [Електронний ресурс] The Jewish Agency for Israel. — URL : <http://www.jewishagency.org/JewishAgency/Russian/Education/Jewish+Life/Festivals/Independence+Day>.
4. День России [Електронний ресурс] Календарь событий. — URL : <http://www.calend.ru/holidays/0/0/54>.
5. Про економічну самостійність Української РСР : Закон Української РСР від 03.08.1990 р. № 142-ХІІ [Текст] // ВВР УРСР. — 1990. — № 34. — Ст. 660.
6. Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 р. [Текст] // ВВР. — 1991. — № 38. — Ст. 502.
7. Рудик, П. А. Декларація про державний суверенітет України — початок новітнього конституціоналізму [Текст] / П. А. Рудик // Держава і право. — 2001. — Вип. 35. — С. 128–142.
8. Шемшученко, Ю. С. Від Декларації — до Конституції [Текст] / Ю. С. Шемшученко // Правова держава. — 1997. — Вип. 8 — С. 2–15.
9. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI [Текст] // ВВР. — 2010. — № 40. — Ст. 527.
10. Бойко, О. Історичні обставини прийняття Декларації про державний суверенітет України [Текст] / О. Бойко // Людина і політика. — 2002. — № 4. — С. 63–70.
11. Рудик, П. А. Декларація про державний суверенітет України — початок новітнього конституціоналізму [Текст] / П. А. Рудик // Держава і право. — 2001. — Вип. 35. — С. 128–142.

Рекомендовано до друку науковим сектором проблем формування та функціонування органів державної влади Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України (протокол № 5 від 18 травня 2012 року)

Надійшла до редакції 01.06.2012

Санникова М. В. К вопросу о значении деклараций о государственном суверенитете

Исследуются условия провозглашения и содержание деклараций о государственном суверенитете не только постсоциалистических государств, но и Декларации независимости США и Государства Израиль. Особенное внимание уделяется Декларации о государственном суверенитете Украины как предпосылке развития украинской государственности. Так, исследуются её положения, приводятся нормативно-правовые акты, которые приняты на её основе, делается вывод об их значении. Особенное внимание уделено научной дискуссии касаясь действия положений Декларации о государственном суверенитете Украины

Ключевые слова: Декларация о государственном суверенитете Украины, Декларация о государственном суверенитете Республики Беларусь, Декларация о государственном суверенитете РСФСР, Декларация независимости США, Декларация независимости Государства Израиль.

Sannikova, M. V. On Significance of a Declaration of State Sovereignty

This article investigates conditions for the declaration and the content of the Declaration on State Sovereignty of not only the post-socialist states, but the U.S. Declaration of Independence and the State of Israel. Particular attention is paid to the Declaration on State Sovereignty of Ukraine as a prerequisite for the development of Ukrainian statehood. So, its provisions are studied, regulations adopted on its basis are given and the conclusion about their meaning is made. Particular attention is paid to the scientific discussion with regards to the provisions of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine.

Key words: *The Declaration on State Sovereignty of Ukraine, the Declaration on State Sovereignty of the Republic of Belarus, the Declaration on State Sovereignty of the RSFSR, the Declaration of Independence, the Declaration of Independence of Israel.*

